

В НОМЕРІ:

НДО ТА ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ: думки, дії, досвід

Коли криза стає цілим полем
для нових можливостей

Історія одного сільського клубу

Жінки осіннього віку

Майбутнє бібліотек

ТОЧКА ЗОРУ

“Територія розвитку” у Варшаві

Коучинг, як інструмент розвитку
НУО, або як досягати найкращих
результатів

Волонтерство для всіх

УКРАЇНА: ВІДКРИТИЙ ПРОЕКТ

Відродження козацьких
традицій на Дніпропетровщині

Ініціативи, що розвивають
громадянське суспільство

ІНФО ПРО ІНФО

Ваучер від UNITER

“Селищенська родина”

В об'єктиві: громадське життя

Єдина справжня розкіш - це розкіш людського спілкування

А. Сент-Екзюпері

Редактор:
Марія Калашнік

Члени редакційної ради:
Лев Абрамов
Тамара Азарова
Ірина Батура
Оксана Гур'янова
Марія Лебідь

Дизайн:
Віталій Штефан

Верстка:
Марія Калашнік

Над номером працювали:
Юлія Бережко-Камінська
Ірина Маркова
Валер'ян Хуснутдінов
Оксана Краплич
Наталія Чуприна
Вікторія Солоніцина
Наталія Стаднічук
Оксана Набока
Наталія Поступайло

Адреса редакції:
м. Кіровоград
вул. Гайдара, 75-а, оф.1
Поштова адреса:
а/с 4/30, м. Кіровоград,
Україна, 25006.
Тел./факс: (0522) 27-10-95, 34-56-67
E-mail: iscm@mail.ru,
adm.iscm@gmail.com

Веб-сайт: www.lacenter.org.ua,
www.lac.org.ua

Видання розраховане на активістів громадських організацій, працівників закладів культури, посадовців органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, журналістів та всіх, хто цікавиться суспільним життям сучасної України.

При використанні матеріалів видання посилення на «НДО-Інформ» - обов'язкове.

Надіслані матеріали не рецензуються та не повертаються. Редакція може не поділяти точку зору автора та не відповідає за фактологічні помилки, які він допустив.

Якщо ви бажаєте отримувати бюлетень або інші видання ІСКМ, просимо надсилати поштою або факсом офіційні листи-заявки за підписом керівника вашої організації або структурного підрозділу.

Видання розповсюджується безкоштовно.

Листування тільки на сторінках видання. Думки висловлені у видання належать авторам і можуть не співпадати з офіційною позицією ІСКМ.

Тиражування ФОП Александрова М.В.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції КГ 009
Замовлення № 1942 від 5 жовтня 2011 р.
Наклад 1000 примірників
Бюлетень видається з 1999 року.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КГ № 522/99 Р
Видання засноване Інститутом соціокультурного менеджменту
© Інститут соціокультурного менеджменту (ІСКМ)

Шановні читачі!

Завжди, у будь-яких діях важливо не те, де ви знаходитеся, а те, куди ви рухаєтесь. Саме тому ми розглядаємо наше видання як інструмент, що допомагає небайдужим людям в умовах кризи шукати шляхи для розвитку власних громад. Ми намагаємося акумулювати в «НДО-Інформ» як наші напрацювання, так і позитивний досвід наших друзів та партнерів. Оскільки ми постійно зіштовхуємося із великим обсягом інформації, то бачимо, що активні люди завжди мають змогу змінити ситуацію на краще, а для цього їм важливо мати відповідні соціальні технології.

Протягом багатьох років Інститут соціокультурного менеджменту впроваджує досвід Центрів місцевої активності на базі закладів культури, розглядаючи їх як важливий засіб для розвитку громад. Під поняттям розвиток передусім мається на увазі стан соціального капіталу. Якщо коротко, то ідею, яку поділяємо ми та наші партнери можна висловити наступним чином: головною метою є розвиток громад, інституцією для цього слугує Центр місцевої активності, технологія – анімація громадської діяльності, а індикатор успішності – стан соціального капіталу. Якщо вам близькі ці погляди, то ми запрошуємо всіх охочих до активної співпраці у цьому напрямку.

Лев Абрамов,
Голова редакційної ради «НДО-Інформ».

Бюлетень «НДО-Інформ» був представлений Інститутом соціокультурного менеджменту (ІСКМ) в рамках проекту «Об'єднуємося заради реформ (UNITER)», що фінансується Агентством США з Міжнародного Розвитку (USAID) та здійснюється Pact Inc. Видання бюлетню стало можливим завдяки щирій підтримці американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Зміст видання є винятковою відповідальністю ІСКМ та не обов'язково відображає точку зору USAID, Pact Inc або уряду США. Забороняється відтворення та використання будь-якої частини цього видання у будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, копіювання чи використання в будь-який інший спосіб без відповідного посилення на оригінальне джерело.

З М І С Т

Коли криза стає цілим полем нових можливостей <i>Юлія Бережко-Камінська, Ірпінський відділ культури і туризму</i> <i>та Ірина Маркова, консультант Інституту соціокультурного менеджменту.</i>	2
Історія одного сільського клубу <i>Валер'ян Хуснутдінов, координатор тренінгових програм</i> <i>Інституту розвитку глобального суспільства за матеріалами Ю. Мітаки....</i>	4
Жінки осіннього віку <i>Наталія Чуприна, провідний бібліотекар відділу</i> <i>читальних залів ОУНБ ім. Д. Чижевського.....</i>	5
Майбутнє бібліотек <i>Оксана Краплич.....</i>	7
“Територія розвитку” у Варшаві! <i>Вікторія Солоніцина, координатор компоненту “Школа комунікації”.....</i>	8
Коучінг, як інструмент розвитку НУО, або як досягати найкращих результатів <i>Наталія Стаднічук, віце-президент Центру “Тамариск”.....</i>	11
Волонтерство для всіх <i>Марія Калашнік, консультант Інституту соціокультурного менеджменту... </i>	13
Відродження козацьких традицій на Дніпропетровщині <i>Інтерв'ю із Геннадієм Поляковим, президентом Дніпропетровської</i> <i>обласної громадської організації “Федерація козацького</i> <i>традиційного бойового мистецтва “Спас”.....</i>	15
Ініціативи, що розвивають громадянське суспільство <i>Інтерв'ю із Олегом Головко, членом громадської організації</i> <i>“Український дім”.....</i>	17
Ваучер від UNITER <i>Матеріал підготувала Марія Калашнік, консультант</i> <i>Інституту соціокультурного менеджменту.....</i>	18
“Селищенська родина” <i>Наталія Поступайло, голова громадської організації “Селище”.....</i>	20

Коли криза стає цілим полем нових можливостей

Як оживити місцеві Будинки культури? Як наповнити їх цікавою і змістовною програмою? Що зробити для того, аби там було людно і щоб туди з радістю поверталися знову і знову? Про що і як говорити з потенційними спонсорами? А з владою? Чим зацікавити її? Як перестати існувати на залишкових принципах? І хто цим повинен займатися? Ці та інші питання опинилися в епіцентрі уваги більше двадцяти працівників культури і громадських діячів з багатьох регіонів, яких зібрав тренінг «Анімація громадської діяльності», що відбувся у рамках проекту «Підтримка процесу розвитку осередків громадської активності на базі закладів культури», організований Інститутом соціокультурного менеджменту (ІСКМ) за підтримки Антикризової гуманітарної програми Міжнародного фонду «Відродження». Проходив тренінг в два етапи – перша 3-денна частина пройшла в м.Ірпінь 16-18 серпня 2011, друга 3-денна частина в с. Піщане АР Крим 21-23 вересня 2011.

Слово «анімація» ми сприймаємо перш за все у контексті мультиплікаційних технологій. Однак його початкове значення (з французької) – оживлювати, одухотворювати. Аніматор – це фахівець з культурно-дозвілєвої роботи з дітьми, підлітками, молоддю, родинами, який

допомагає у вихованні засобами культури, мистецтва і спілкування; створює для членів громади сприятливі умови у просуванні їхніх ініціатив, надає громаді технічну, організаційну, фінансову підтримку і ділиться тими знаннями, вміннями і навичками, яких їй бракує. Аніматор – не лідер. Він створює умови, коли з'являються лідери.

Саме представники цього важливого напрямку діяльності і зібралися для участі в тренінгу. Мета проекту - анімувати (оживити) заклади культури, які потерпають через кризу, надати підтримку активності громад та творчих колективів сіл, селищ і малих міст шляхом трансформування будинків культури та бібліотек в місцеві осередки громадської активності на користь громади.

Бажаючих взяти участь у цьому тренінгу виявилось дуже багато – 7-8 претендентів на одне місце. Проте пройшли конкурс всього 23 особи: найактивніші громадські діячі, директори регіональних Будинків культури та художні керівники, люди, які вже мають певні успіхи і позитивні результати своєї діяльності. З них 3 особи взяли участь завдяки ваучерам з інституційного розвитку UNITER, обравши ІСКМ як постачальника послуг. Організатори намагалися охопити якнайбільшу територію України, тож серед учасників були представники 14 областей.

Коло проблем, піднятих у рамках тренінгу, як показує практика, дуже важливе і потребує нових знань, умінь і підходів. Більшість

закладів культури, особливо у маленьких містечках і селах, не тільки перебувають у жалюгідному стані, а й практично не виконують свого призначення: діяльність починається і закінчується стандартним набором обов'язкових культурно-масових свят та, - в кращому разі, - функціонуванням кількох гуртків для дітей і проведенням молодіжних дискотек. Мізерні зарплати, брак кадрів, застаріла матеріально-

Командна робота

Юлія Бережко-Камінська, учасниця із м. Ірпінь

технічна база, постійні побутові проблеми (у багатьох Будинках культури по Україні уже давно зовсім відсутнє опалення!), втрата інтересу громадськості підводить ці заклади до критичної межі: і вони мають або терміново переосмислювати свою роль, призначення і можливості та починати діяти, або просто зникнути.

«Будь-яка криза – це не тільки проблема, а й ціле поле можливостей», - пояснює тренер з Інституту соціокультурного менеджменту Лев Абрамов. – «Ми, на відміну від тих же США, маємо унікальний ресурс – приміщення Будинків культури, які можуть стати серцевиною громадського життя, наповнитися цікавими подіями і приносити людям користь. Проте треба зрозуміти, що зробити це легше за все спільно усією громадою. Вона повинна відчувати потребу у таких закладах і об'єднатися, аби відродити його, щоб він служив суспільству та його потребам. Робити це мають лідери, а от надихати лідерів, підтримувати їх і скеровувати – аніматори».

Тренінг, організований на найвищому професійному рівні та в комфортних умовах, допоміг його учасникам проаналізувати сучасну

ситуацію у сфері культури та громадської активності, дізнатися про можливості і методи взаємодії громади, влади і Будинків культури, познайомитися з історіями успіху своїх колег, зрозуміти принципи створення власних проєктів, можливості їхнього фінансування та згуртування довкола нього активної команди однодумців. Форма тренінгу дозволила нові знання зробити частиною власного досвіду, наповненого відчуттями, емоціями, переживаннями та ближче познайомитися з іншими його учасниками.

Важливою складовою тренінгу були різні вправи, що дозволяли відтворити різноманітні ситуації, з якими спікається аніматор. Серед них була імітація дискусії, що показала правила проведення дискусії і методи вирішення труднощів, що можуть виникнути; також були тести, що вказали кожному на його сильні і слабкі сторони; ще було створення масок, що відображали сутність кожного та багато іншого, що давало можливість ситуативно перенестись в діяльність аніматора.

Кожен учасник не тільки був уважним слухачем, але й безпосереднім творцем програми тренінгу, адже зібралися люди, що мають багатий досвід роботи з громадою і могли розповісти не тільки цікаві факти з роботи, а й поділитися як позитивним, так і негативним досвідом.

Дуже корисним виявилось також обговорення потреб. Адже як сказав тренер, перш за все потрібно визначити потреби громади, а вже потім шукати шляхи їх вирішення. І слід пам'ятати, що аніматор – це не професія, а покликання. Як сказала одна учасниця тренінгу Ірина Кононова: «Клич аніматора – завжди будь готов!».

Домашнім завданням для учасників після першого тренінгу було написання історій успіху своїх організацій. Надіслані історії успіху Інститут соціокультурного менеджменту збирає для публікації у виданні «Історії успіху діяльності НДО у соціокультурній сфері» в рамках проєкту «Підтримка процесу розвитку осередків громадської активності на базі закладів культури». В рамках проєкту ІСКМ розробив спеціальні Рекомендації по написанню таких кейсів (історій успіху). Всі бажаючі можуть надсилати свої історії, де розкажуть про розвиток організації, про

Аніматори в дії!

співпрацю з різними установами, про шляхи та методи роботи, про здобутки та невдачі. Тож на тренінгу учасники дізналися про такий метод роботи як обмін досвідом і отримали знання як писати історії успіху.

Атмосфера на тренінгу сприяла не тільки плідній роботі, а й встановленню особистих контактів між учасниками. Тож багато з них зав'язали теплі стосунки, а деякі, навіть, вирішили реалізовувати спільні проекти.

Для тих, хто не зміг потрапити на тренінг, інформація про перебіг подій оперативно висвітлювалася в соціальній мережі Facebook в групі «Центри місцевої активності». Втім, подібні заходи Інституту соціокультурного менеджменту уже стали доброю традицією, - тож було б лише бажання жити активним громадським життям і вносити свій вклад в його розбудову.

Метою проекту "Підтримка процесу розвитку осередків громадської активності на базі закладів культури", що здійснюється Інститутом соціокультурного менеджменту за підтримки Антикризової гуманітарної програми Міжнародного фонду "Відродження" є анімувати (оживити) заклади культури, які потерпають через кризу, надати підтримку активності громад та творчих колективів сіл, селищ і малих міст шляхом трансформування будинків культури та бібліотек в місцеві осередки громадської активності на користь громади.

Детальніше про програму: www.irf.ua.

Юлія Бережко-Камінська та Ірина Маркова

Історія одного сільського клубу

Інститут розвитку глобального суспільства інформує про успішні приклади вирішення різних питань, що стосуються сфери культури і зокрема таких закладів культури як сільські клуби та бібліотеки. Історію одного сільського клубу, яка представлена нижче, розповіла нам завідувачку сільського клубу с. Павлівки, що на Черкащині. На наше переконання, цей приклад, ще раз підтверджує той факт, що успіх будь-якої адвокасі кампанії, в першу чергу залежить від нас самих та громади, в якій ми живемо та працюємо. Рецепт цього успіху простий - необхідно мати бажання змінити ситуацію на краще та вірити в те, що ці зміни можливі завдяки нам. На жаль, ситуація представлена пані Юлією не є поодинокую, а, навпаки, скоріше за все, є традиційно-типовою для більшості сільських закладів культури України. Тож, розповідь пані Юлії стане в нагоді тим громадам, що опинилися в подібній ситуації, але не втрачають надії зберегти заклад культури для своїх людей.

"Я, Мітакі Юлія, проживаю в Черкаській області, Канівського району, в невеличкому селі Павлівка, населення, якого становить близько 300 чоловік. Крім цього, до нашої сільської ради приєднане ще й сусіднє село, населення якого складає 150 тисяч чоловік.

15 років назад наше село було живе, воно процвітало. Його місце розташування дуже цікаве, воно межує з 4 районами.

Але з часом село стало вимирати: занедбався дитячий садочок – його закрили; закрили пошту; приміщення бібліотеки завалилося. Бібліотеку перенесли до приміщення клубу. На теперішній час приміщення сільського клубу поділено на дві половини. Одна половини знаходиться в дуже поганому стані та є зовсім непридатною для використання. Інша частина - дещо в кращому стані. Саме в цій половині знаходиться бібліотека, там же проводяться дискотеки, вечори. Однак в цій частині приміщення також тече дах, стеля валиться, коли йдуть опади її майже всю заливає, сцена

«тріщить по швам». Косметичний ремонт – дуже поверхневий і ситуацію не рятує. В клубі відсутня апаратура: немає ні мікрофонів, ні стійок, ні колонок, навіть, костюмів немає. Багатством клубу є лише один музичний центр, який ледве звучить.

На посаді завідуючої клубом я працюю 7 місяців. За цей час неодноразово поставало питання про закриття клубу та визнання цієї будівлі, як аварійної. А немає клубу – немає і бібліотеки. Було очевидно, що якщо начальник відділу культури прийме рішення, що будівля аварійна – це вже все – клуб закривають, адже село невелике, не перспективне, рівень народжуваності дітей маленький. Для перебудови нового клубу, не кажучи вже про відкриття Інтернет клубу в селі, потрібно багато коштів, яких ані в сільській раді, ані в районній раді навіть на ремонт не має.

Ось і вирішила я зібрати жіночий колектив, почала вести гуртки: вокальний, драматичний, хореографічний. Почала за власний кошт проводити свята, вечори відпочинку. Адже за останні 15 років у сільському клубі провели лише 10 заходів і на цьому етапі село завмерло і про нього всі забули.

З того часу, як я почала працювати, село поступово почало оживати. Незважаючи на те, що населення у нас невелике, ці люди хочуть свята, хочуть десь відпочивати. І тоді мені на думку прийшла одна цікава ідея, запросити до нас на святковий концерт, усю районну владу і показати їм, що ми існуємо і що ми хочемо процвітати, розвиватися, адже у нас є багато талановитих людей, особливо дітей. Якщо закриють клуб, куди їм йти, де їм займатися, де буде наша молодь? І коли зібралася вся громада нашого і сусіднього села, вони раділи цьому святу від душі, що їм є куди прийти, і є на що подивися. Після концерту вся громада почала звертатися до районної ради і просити,

щоб не закривали клуб. І наше керівництво зрозуміло, що нам, павлічанам, потрібен цей клуб. Бо ми живемо, ми розвиваємося.

Щоб провести це свято мені довелося багато поїздити по сусідніх районах в пошуках апаратури, костюмів і т.д. Тож свято вдалося, бо я і мої односельці змогли вирішити одну проблему, відстояти сільський клуб. Тепер стоїть питання – де знайти кошти на ремонт і апаратуру? Адже в такому стані клуб довго не протримається, і може статися лихо. Але я сподіваюся, що завдяки навчання на тренінгу з адвокати для закладів культури нам вдасться отримати бажаний результат та подолати ці проблеми”.

А що далі? Далі буде....

Підготовлена Хуснутдіновим В.Я. за матеріалами Ю. Мітаки

Жінки осіннього віку

Літній вік — це не лише мудрість, набути за життя вміння і майстерність, а й реалізація творчих здібностей, розкриття потенційних можливостей, нагода стати на вищий рівень суспільних градацій, підвищити свій інтелектуальний, культурний і духовний рівень. Саме такі функції належать проекту “Підвищуймо якість життя літніх жінок міста Кіровограда”, започаткованого Кіровоградською обласною інформаційною

Підкорення комп'ютерних вершин

Творчі майстер-класи

службою з актуальних питань жіноцтва та обласною універсальною науковою бібліотекою імені Д. І. Чижевського, який діє з січня до грудня 2011 року.

В рамках проекту реалізуються безкоштовні освітні та культурні програми “Здоровий спосіб життя”, “Захисти свої права”, “Комп’ютерна грамотність”; проводяться цикли лекцій юристами, краєзнавцями, лікарями, мистецтвознавцями. Магічна атмосфера, в якій живуть наші учасниці, зачаровує різноманітністю заходів.

Глибоко ввійшли в душу учасників Проекту розповідь-екскурсія краєзнавця Галини Суховещенко “Передісторія та заснування міста Кіровограда”, лекція акушера-гінеколога Бірюкової Раїси Іванівни, концерт викладачів музичної школи ім. Генріха Нейгауза “Тріумф любові”; презентації клаптикового шитва Людмили Кривенко, ляльки-мотанки Аліси Абгарян, вишивки Наталії Ганоцької та ін. Однією із резонансних і цікавих була екскурсія у відділ рідкісних і цінних документів, на якій завідувачка відділу Наталія Зеленська познайомила із колекцією Олександра Ільїна та раритетними виданнями цього фонду. Наші гості із завмиранням слухали цікаву розповідь. Такі зустрічі залишаються в пам’яті, збагачують духовно, дарують цінні знання.

**Зустрічі, що залишаються в пам’яті,
збагачують духовно, дарують цінні
знання**

Бібліотека, завдяки Проекту, стала для жінок тим благословенним острівком любові, де відчувається тепло, радість, щира турбота. Для гостей поважного віку організуються концерти, проводяться екскурсії, демонструються художні, науково-популярні, документальні кінофільми. Жінки підкоряють комп’ютерні вершини, заглиблюються в осягнення таємниць Немезіди, пізнають секрети здоров’я

людського організму. Їх захоплює атмосфера витонченого мистецтва. Часто вони й самі стають творцями дивовижного світу. І це трапляється тоді, коли відвідують майстер-класи — флористики, розпису великодніх яєць, виготовлення виробів із глини, листівок тощо.

Всі, хто бачив натхненні обличчя наших берегинь, які власноруч торкалися чарівницької глини, творили із квітів небачені дива, створювали писанковий сонячний світ — теплили й молоділи душею, в усіх сяяли усмішки; тут добро розквітало чистотою і дитинністю.

Тож і діяльність Проекту для милих наших красунь літеплого віку — це ніби свіжий струмисько енергії. І дарують його божественна людська Душа, сонячний храм Знань, неповторне Мистецтво. А над усім — тріумф любові до життя, невичерпна енергія, щирість і доброзичливість сердець.

Осінь на порозі — це чисте золото розкритої душі, багатство нерозплеканої любові, мудрість і краса. Запрошуємо всіх небайдужих поринути у цей неповторний чарівний світ.

**Наталія Чуприна, провідний
бібліотекар відділу читальних залів ОУНБ
ім. Д. Чижевського**

Майбутнє бібліотек

18 травня 2011 року Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності провів слухання “Розвиток сільських бібліотек як інформаційних і культурних центрів”. За активної участі проекту “Бібліоміст”, Програми сприяння парламенту України й Антикризової гуманітарної програми Міжнародного Фонду “Відродження”, а також понад 70 представників громадських і бібліотечних установ України уточнено стратегію й обговорено проект Рішення, що визначають розвиток бібліотечної справи як складової розвитку сучасних сіл.

У своєму виступі директор проектів Антикризової гуманітарної програми МФВ Руслан Краплич зазначив, що в епоху сучасного глобального (інформаційного) суспільства та економіки, без огляду на кризу, сільська бібліотека та вся бібліотечна мережа (що налічує близько 15.000) можуть виконати щонайменше 5 важливих суспільних функцій, які відкривають кілька нових можливостей для розвитку громад:

1. Інформаційно-ресурсний центр громади регіону, в тому числі пошуку інформації про можливості розвитку та залучення ресурсів. Слід зазначити, що в з цією діяльністю бібліотеки зможуть відмінно справитися. Оскільки, в ряді регіонів (наприклад Рівненська обласна бібліотека) саме бібліотеки здійснюють пошук необхідної інформації, організують навчання та прес-заходи. Така форма роботи часто поширена в бібліотеках США, де найчастіше працюють ресурсні центри для громадських організацій й активістів громад.

2. Осередок громадської активності та сімейного дозвілля, що надає якісні соціальні послуги, а також виступає модератором процесів і мобілізує громади для вирішення місцевих проблем. Осередок громадської активності – це структура, яка може навчати, захищати, згуртувати, об’єднати і розвивати громаду. Її засобами можливо здійснювати:

- правову просвіту, правові лекторії, роз’яснення законодавства, підготовку правових документів, надання первинної правової допомоги - у малих населених пунктах особливо відчутна юридична неосвіченість

населення та потреба мешканців у правовій допомозі;

- планувати та реалізувати важливі для розвитку громади і села події;

- впроваджувати моделі соціального і економічного розвитку (розвиток сільського зеленого туризму, програма контракції сільськогосподарської сировини бізнес-інкубатор для початкуючих підприємців і фермерів тощо);

- організовувати святкування, концерти тощо в закладах культури, що допоможе відновити й зберегти місцеві культурні традиції, а також розвинути сучасні мистецькі ініціативи.

- бути каталізатором активності громадян з різних актуальних проблем виступаючи комунікативним осередком.

Щодо сімейного дозвілля, варто зазначити, що в багатьох бібліотеках США такі центри є ігровими кімнатами та місцем розваг і відпочинку для сімей, які мають маленьких дітей. Подібний досвід вже почав впроваджуватися й в Україні.

3. Моніторинг рішень місцевої влади, які публікуються на місцевому сайті та обговорення проектів таких рішень з активістами громад. Така практика не нова,

і в ряді регіонів України вже діє. Важливо додати, що одним із найважливіших розділів діяльності осередків громадської активності, створених на базі закладів культури, бібліотек є формування Органів Самоорганізації Населення (ОСН). Які у відповідності до Закону про місцеве самоврядування в Україні, мають право отримати делеговані повноваження місцевої ради, разом з частиною місцевого бюджету для вирішення проблем і забезпечення потреб громадян, членів місцевої громади. У разі створення на базі закладу культури ОСН питання про приватизацію приміщень перестає бути актуальним (такий ризик з огляду на фінансову кризу та реформування влади є актуальним) й автоматично залишається у розпорядженні громади. Цьому також сприяє новий Закон про культуру.

4. Промоція території задала місцевого та регіонального розвитку, “виходу у Світ”

Осередок громадської активності – це структура, яка може навчати, захищати, згуртувати, об’єднати і розвивати

для спілкування із зовнішніми потенційними й реальними партнерами через вебіари телеконференції тощо. У виконанні цього завдання недостатньо мати доступ до мережі інтернет і вміти створювати сайти. Недостатньо навіть поширити інформацію про сайт в Україні. Для справжнього виходу в Світ слід якісно перекласти наявну інформацію на англійську мову, так щоб прочитане зрозуміли ті хто читає і говорить англійською. Тут існує можливість скористатися допомогою Корпусу Миру США, адресу якого мають чи не усі ресурсні центри.

5. Освіта та просвіта дорослих, дітей, пенсіонерів, а також активістів громади та представників самоврядування. Звісно це одне із основних призначень книгозбірень. Мова ж йде про модернізацію та введення нових тем, які є цікавими й актуальними для різних груп громадян. Так, молоді люди із задоволенням сприймають виступи бізнесменів, які дають майстер класи у питаннях фінансового управління й планування. Для пенсіонерів запроваджуються інститути 3-го віку. Заняття інституту передбачають не лише освоєння сучасної оргтехніки та засобів зв'язку (у скап й електронною поштою можна спілкуватися з родичами (дітьми, онуками), які знаходяться далеко), але й професійні курси, які дозволяють підзаробляти, вправи для збереження здоров'я і довголіття тощо.

Вказана діяльність призведе до реалізації щонайменше 3-х очевидних можливостей, які сприятимуть розвитку:

1. Перехід на систему проектного менеджменту, що орієнтований на результати.

2. Залучення до партнерства громади, громадські організації, благодійні фонди, міжнародних донорів і програми технічної допомоги для України.

3. Систематичне здійснення інформаційних, мобілізаційних, фандрейзингових і представницьких кампаній місцевого, регіонального, національного та міжнародного рівня.

Подальше обговорення стратегії розвитку бібліотечної справи у сільській місцевості та регіонах України відбудеться у колі експертів-практиків, які об'єднуються у відповідний дорадчий орган профільного Комітету ВРУ, до складу якого увійде представник Фондації імені князів-благодійників Острозьких.

Оксана Краплич

“Територія розвитку” у Варшаві!

«Вересень завжди асоціюється з новими знаннями, враженнями і відкриттями не лише для школярів та студентів. Ми вирішили не відставати і запланували на вересень два навчальні візити до Польщі, в рамках програми “Територія розвитку: я і громада” – говорить координатор програми Юрій Трохименко.

4-го вересня, завжди привітна та гостинна Варшава зустрічала першу групу – журналістів та представників громадського сектору – учасників компонента програми “Школа комунікації”.

Директор телекомпанії “Polsat” ділиться досвідом з учасниками “Школи комунікації”

В перший же день відбулась важлива зустріч на тему “Права людини в демократичній державі на прикладі Польщі”, яку організували експерти Варшавського Хельсинського Фонду Прав Людини. Говорили та дискутували за чашкою чаю в теплій атмосфері, а ввечері відбулась екскурсія по історичним місцям Варшави.

Уся програма стажування була наповнена цікавими зустрічами з різними організаціями, що працюють у третьому секторі, а також ЗМІ

- телебачення, радіомовлення, газети.

Незабутнім став візит групи на телевізійний канал "Polsat". Їх досвід у реалізації соціально важливих проектів дав можливість учасникам інакше поглянути на співпрацю ЗМІ та громадського сектору. Близько чотирьох років назад був заснований Фонд "Polsat", який на сьогоднішній день вже надав фінансову підтримку 1074 лікарням і медичним центрам по всій Польщі (були відремонтовані і оснащені сучасним медичним обладнанням).

16489 тисяч дітей мали можливість отримати медичну допомогу, завдяки фінансовій підтримці Фонду. Загалом, для реалізації поставлених цілей, на сьогодні Фонд надав допомогу на суму 164 726 116,04 злотих. Ці

кошти надходять у Фонд з різних джерел: щорічна загальнонаціональна

компанія Фонду, а також із отриманих Фондом грантів, перерахувань коштів від інших компаній або приватних осіб.

Одним з найбільш успішних проектів Фонду "Polsat" є щорічна загальнонаціональна кампанія, організована у співпраці з Procter & Gamble під лозунгом "Подаруй Дітям Сонце". Кошти від компанії витрачаються на вирішення конкретних задач польських педіатричних центрів. Фонд також взяв шефство над програмою "Прямо в Європу", ціль якої профілактика та лікування дефектів постави у дітей. В цьому році, вкотре, Фонд приєднався до компанії "Поділись своєю їжею", організованою спільно з Danone і Федерацією польських банків продовольства. Також на телеканалі постійно транслюються різні програми соціально важливого характеру, які, наприклад, пропагують сімейні форми виховання. Кожної неділі в прямий ефір виходить програма

"Достатньо захотіти". Її ведуча, Моніка Залевська, разом із запрошеними гостями у студії, обговорюють різні питання і проблеми, пов'язані з вихованням дітей, системою охорони здоров'я у Польщі, і багато інших. Хоча програма "Достатньо захотіти" розроблена Фондом "Polsat", до співпраці підключаються і інші фонди та громадські організації. Основна ціль цієї програми – здорові діти, та боротьба з патологіями, які впливають на їхнє здоров'я.

"Ми тут для того, щоб зберегти здоров'я і життя дітей" – говорить Маргарета Зак, президент Фонду "Polsat".

Своїми враженнями люб'язно погодилась поділитись Людмила Голоднік – журналіст служби новин "5 канал", учасниця програми "Школа комунікації".

- «Polsat» – одна з найпотужніших телекомпаній Польщі.

Лише на новини в ній працюють понад 400 людей. З них половина – журналісти інформаційної служби. Тоді як у вітчизняних центральних медіа наповнення випусків, як правило, займаються у десять разів менше персоналу. Кореспонденти Варшави нерідко співпрацюють із неурядовими громадськими організаціями. Створюють спільні проекти. Для цього у них є усі ресурси. У разі необхідності, навіть, використовують гелікоптер. Жодне українське телебачення таких можливостей

Фонд телеканалу "Polsat" надав допомогу на суму 164 727 116,04 злотих

"Серце" телеканалу "Polsat"

не має. Новини на «Polsat News» виходять щогодини. Решту ефірного часу займають публіцистичні програми, документальне кіно та дискусії у студії. Частими гостями в них є якраз представники третього сектору. Адже вони піднімають соціально важливі теми. Саме завдяки таким досвідченим свідомим активістам громадськість дізнається про проблеми та можливі шляхи їх вирішення.

До чого може призвести таке просвітлення українській делегації продемонстрували у виданні «Gazeta Wyborcza». Завдяки небайдужості редакції, порадам громадських діячів та фаховому підходу журналістів – газеті вдалось реалізувати низку успішних проектів.

Зокрема «Народжувати по-людськи», «Прозора Польща», «Помирати по-людськи», «Школа з класом», «Польща бігає» тощо. Як зізналися у медіа-холдингу «Агора», до складу якого і входить видання, займатися філантропічною діяльністю не змогли б без підтримки НДО. Саме завдяки такому творчому тандему у поляків покращується життя. Вони дізнаються про свої права і, що найголовніше, використовують це на практиці.

У фундації «Нічийні діти» учасникам культурного обміну продемонстрували не меншу результативність своєї діяльності.

Дорота Фрончак, координатор проектів Відділу Суспільних Акцій Медіахолдингу «Агора»

Волонтери впроваджують соціальні компанії також за підтримки засобів масової інформації. Тільки в цьому випадку рушійною силою, на відміну від «Gazeta Wyborcza» є саме НДО. Редакції ЗМІ лише надають інформаційну підтримку.

Я особисто натхнена невичерпним досвідом поляків. Переконана, в українських реаліях також можна досягнути такої мети. Головне, дослухатися до колег по іншій бік барикади. Побільше організовувати зустрічей за круглим столом. Вистражданий консенсус і буде початком утілення амбітних планів у

життя.

Справді, цікавим був візит до редакції «Gazeta Wyborcza».

Дорота Фрончак – журналіст «Gazeta Wyborcza», координатор проектів Відділу Суспільних Акцій Медіахолдингу «Агора», розповіла українській групі про успішність і результативність акцій на прикладі різних соціальних проектів.

Особливу увагу хочеться приділити компанії «Народжувати по-людськи», яку, вже багато років, реалізує громадська організація «Народжувати по-людськи» у співпраці з «Gazeta Wyborcza».

Ініціатором компанії стала жінка, яка мала неприємний досвід у родильному будинку при народженні своєї дитини: спілкування персоналу, загальна атмосфера, ризик для життя матері і дитини, ізоляція від близьких та інше. Проблем було безліч, тож бажаючи змінити існуючу ситуацію, жінка знайшла однодумців, і об'єднавшись, вони створили громадську організацію. Назва компанії вийшла з назви самої організації - «Народжувати по-людськи». Завдяки ресурсам газети «Wyborcza», організація мала можливість вести діалог з громадськістю. На сторінках газети розміщувалося опитування для жінок, котрі в свій час були клієнтами різних родильних домів. По результатам такого опитування стало

зрозуміло, в які лікарні слід звертатися, і які краще не відвідувати. Опитування принесли очікувані результати. “Не популярні” лікарні почали втрачати клієнтів, а з ними і кошти, які підтримували їх існування, тож були змушені або змінити своє відношення до клієнтів, або взагалі закритись. Компанія “Народжувати по-людськи” триває вже 15 років, і за період свого існування вагомо вплинула на зміну ситуації на краще. Позитивні результати надихнули організаторів, створити ще декілька подібних проектів: “Лікувати по-людськи”, “Вмирати по-людськи”, які також мали великий успіх.

“Програма візиту була складена таким чином, щоб показати учасникам шляхи взаємодії “третьої влади” – ЗМІ та громади, і яких вражаючих результатів можна досягти за допомогою такого партнерства в різних сферах. Надзвичайно важливо, щоб усі сторони партнерства побачили якомога більше можливостей від такої співпраці. Наше завдання в цьому навчальному візиті не лише показати вже існуючий успішний досвід колег, а і зазирнути глибше, побачити сам механізм налагодження ефективної комунікації. За п'ять років існування проекту “Школа комунікації”, мали можливість навчатись 85 осіб з різних куточків країни, був знятий фільм про програму, вийшла в друк книжка. Сподіваємось, що вистачить сил продовжувати працювати в цьому напрямку і надалі, бо позитивні результати бачимо сьогодні.

А вже 13-го вересня ми зустріли другу групу – це аніматори, лідери, учасники компонента програми “Школа АХАЛАР”. На них чекала не менш насичена програма, а також багато корисної нової інформації, вражаючі відкриття та нові можливості” – ділиться своїми думками, організатор навчального візиту і координатор компоненту програми “Школа комунікації”,
Вікторія Солоніцина.

Коучінг, як інструмент розвитку НУО, або як досягати найкращих результатів

Останнім часом в громадському секторі України багато уваги приділяється питанням організаційного розвитку неурядових організацій. В процесі розвитку та становлення впливового громадського сектору цілком природнім є підвищення вимог до професійності громадських організацій як з боку донорів, так і з боку суспільства. Щоб викликати довіру суспільства, вже недостатньо добрих намірів, найкращих прагнень та розмов про проблеми - потрібно демонструвати шляхи вирішення проблем, пропонувати ефективні соціальні технології, діяти і досягати суттєвих результатів.

Працюючи у сфері розвитку громадського сектору в Україні протягом десяти років, я бачила різні організації, і спостерігала за змінами, що відбуваються в багатьох з них. І помітила таку тенденцію: майже кожна організація на етапі створення має великий потенціал. Є небаїдужі люди, є ідеї, є добрі наміри, є перспективи. Але чи багато з них витримують випробування діяльністю? Мати добрі наміри, і реалізовувати їх - це дуже різні речі.

За результатами моїх спостережень, тільки невелика частка організацій успішно розвиваються і досягають своїх цілей. Інші або так й залишаються зі своїми добрими намірами і діють неефективно, або розчаровуються і зовсім перестають діяти.

Чому так відбувається? І що заважає більшості НУО досягати своїх найкращих результатів? І чи часто ми запитуємо себе, що буде найкращим результатом нашої діяльності?

Для того, щоб досягти найкращого результату, перш за все треба мати уяву, мати бачення - а який він буде, наш найкращий результат, чого саме, яких змін ми хочемо досягти? Таке на перший погляд

Наталія Стаднічук

просте питання для багатьох з нас є дуже складним. І якщо мені відповідають: “Ми хочемо, щоб не було того, й того, й того...”, напрошується наступне питання - а що ви хочете створити замість цього? Чесно відповісти самим собі, чого ми хочемо досягти - це перший крок до успіху. І навіть якщо наші цілі зараз здаються нам недосяжними, це не означає, що вони недосяжні взагалі. Можливо, до них можна рухатись поступово, спочатку невеликими кроками. Великі досягнення завжди починаються з мрій!

Часта перешкода на шляху втілення мрій - це невпевненість у власних силах, можливостях, вміннях. “А раптом не вийде?” - така думка час від часу відвідує навіть самих впевнених і успішних людей. Можна сісти, опустити руки і нічого не робити. А можна поставити собі питання - а що потрібно зробити, щоб вийшло? Можливо, треба розвинути власні навички, або залучити іншу професійну людину? Зібрати інформацію, організувати всю команду і зробити разом? Чи проконсультуватися у тих, хто вже подібні речі робив? І нарешті спробувати - ну не вийде, так не вийде! Робити дії - і отримувати досвід, який допоможе у майбутньому робити краще.

Людям часто здається, що досягати власних цілей їм заважають зовнішні обставини. Що у тих, хто діє більш ефективно, були якісь особливі умови та можливості. Але насправді це не так. Тому що успіх - це не тоді, коли обставини все зробили за тебе. Успіх - це коли ти сам, подолавши всі труднощі, досягаєш важливих для тебе цілей - не зважаючи на зовнішні обставини. Ця думка підтверджується багатьма історіями успішних людей і успішних організацій, які рухалися до своєї мети навіть у самих складних ситуаціях.

Багато хто скаже, що для цього потрібна велика внутрішня сила, впевненість у собі і прагнення досягти мету. А цим володіє не кожна людина, і навіть не кожен лідер НУО. Так, але у кожної людини є потенціал, щоб розвивати важливі для себе якості. І кожна людина може отримати підтримку у втіленні своїх добрих намірів і мрій.

Раніше підтримка один одного була цілком

прерогативою близьких, друзів, однодумців. Тим, хто має біля себе людей зі спільним баченням і спільними цілями, дуже щастить - бо така підтримка надихає, і разом діяти набагато легше. Навіть, якщо тобі просто скажуть “Спробуй, у тебе вийде!”, це надає впевненості і додає сил. Але підтримка близьких має й побічний ефект. Бо нерозуміння й негативна оцінка близьких людей може зарубати на корені саму найкращу інноваційну ідею. Крім того, близькі люди зазвичай люблять давати цінні поради, а чи завжди ми готові їх приймати і слідувати їм?

Але вихід є, бо сьогодні в світі активно розвиваються соціальні технології, спрямовані на професійну підтримку людей в їх позитивних намірах та досягненнях. Одна з таких технологій отримала назву “коучінг”, і протягом останніх років все активніше застосовується у бізнесі.

Що таке коучінг?

Коучінг - це перш за все партнерство між коучем і людиною, яка прагне до розвитку. Це дозволяє їм співпрацювати на рівні особистих переконань, цінностей і бачення. Коуч допомагає клієнту трансформувати своє життя, досягати бажаних проектних і особистих цілей, свідомо брати на себе відповідальність за свої дії та досягнення. Мета коучінгу - це розкриття потенціалу людини, розвиток її особистої і професійної ефективності, сприяння успіху і гармонії в різних сферах життя, досягнення найкращих результатів.

Коуч - це професіонал, здатний бачити і цінити у людині і організації все позитивне - як у сьогоденні, так і майбутній потенціал. Він володіє спеціальними знаннями і навичками, що дозволяють допомогти людині або команді за дуже короткий час самим розкрити власний потенціал, обійти усі перешкоди і досягти цілі. Коуч може стати “професійним другом”, здатним надати підтримку у втіленні навіть самих сміливих цілей і складних проектів. Стосунки між коучем та клієнтом - це стосунки конфіденційності, взаємної довіри і співробітництва. Процес коучінгу допомагає клієнту поглибити свої знання, покращити ефективність і підвищити якість власних проектів.

Коуч - це професіонал, здатний бачити і цінити у людині і організації все позитивне - як у сьогоденні, так і майбутній потенціал

Процес коучингу відбувається у форматі регулярних зустрічей коуча і клієнта (або особистих розмов за допомогою скайпу) - наприклад, раз на тиждень протягом періоду, коли така підтримка потрібна для ефективного втілення проекту або впровадження змін в організації. Під час кожної зустрічі клієнт обирає мету розмови, а коуч слухає, ставить питання і повертає клієнту свої спостереження. Така взаємодія допомагає прояснити ситуацію і побудити клієнта діяти. Під час коучінгового процесу головна увага фокусується на сьогоднішній ситуації клієнта, і діях, що треба здійснити для досягнення бажаних змін.

Сьогодні в громадському секторі у Україні коучінг тільки починає застосовуватися, але, на мій погляд, має великі перспективи. Оскільки в громадському секторі працюють люди, небайдужі до соціального оточення, які прагнуть позитивних змін у суспільстві. В таких умовах коучінгова підтримка буде дуже ефективною.

Чому ж коучінг досі не є розповсюдженим у громадській діяльності? По-перше, це нова технологія, яка набирає обертів тільки останні декілька років. Крім того, професійний коучінг у бізнесі є дуже дорогою послугою, і може здаватися зайвим витрачанням коштів для громадської організації.

Але вихід завжди є. В Україні є приклади, коли професійні коучі, зважаючи на специфіку діяльності НУО, надають свої послуги громадським організаціям за ціною, значно нижчою за ціну для бізнес компаній. Крім того, можна звернутися до коучів - студентів, які практикуються для отримання професійного сертифіката - вони можуть попрацювати з керівником НУО безкоштовно або за дуже символічну плату. І, нарешті, можна почати готувати своїх коучей в громадському секторі, як у свій час в громадському секторі розпочали підготовку професійних тренерів - все залежить тільки від нас!

Працюючи с громадському секторі, ми всі прагнемо позитивних змін у суспільстві. Але я впевнена - будь-які зміни треба починати з себе і своєї організації.

Змінюючи себе, змінюємо світ - приєднуйтеся до дій!

Наталія Стаднічук,
віце-президент Центру "Тамариск", тренер
і коуч

Волонтерство для всіх

Слово «волонтер» із французької перекладається як доброволець. Волонтерами спочатку називали людей, які за власним бажанням поступали на військову службу.

У Законі України «Про соціальні послуги» поняття «волонтер» трактується як фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер.

Що ж розуміють під цим поняттям пересічні громадяни та самі волонтери? Зробивши опитування у соціальних мережах та серед пересічних громадян, маємо наступні відповіді:

«Волонтер - людина, яка хоче комусь допомогти та виявляє таке бажання».

«Волонтер - людина в якій є вільний час, який вона вирішила витратити не марно».

«Волонтер - це доброволець, який згоден за рахунок свого вільного часу, своїх ресурсів змінювати життя людей або навколишнє середовище».

Як ми бачимо, думки різняться, адже волонтерський рух в Україні лише набирає обертів. Саме тому ми вирішили поцікавитися досвідом сусідньої Польщі, в якій волонтерський рух вже дуже поширений. Нам пощастило поспілкуватися із Павлом Йорданом та Мальгожатою Міштелюю із Центру Волонтеріату.

- Розкажіть, будь-ласка, про Центр Волонтеріату, коли його було започатковано та за чиєї ініціативи?

- Людина, яка відкрила центр Волонтеріату - Павел Йордан, сьогодні він член правління. Це було у 1993 році у Варшаві. Це був перший волонтерський центр у Польщі.

- Що послугувало причиною відкриття центру?

- Важливим було те, що ми хотіли запровадити волонтерство у новий спосіб, тому що як ви знаєте, у минулій системі ми мали поганий досвід із так званою соціальною дією*, яка була обов'язковою і не було, навіть, спеціального слова для поняття волонтерства. У Польщі ми мали слово «ochotnik» (укр. доброволець). І у 1993 ми хотіли презентувати

слово «волонтеріат» із новим значенням, відокремлюючи значення цієї форми від старого визначення соціальної дії. Звісно, ми дуже вагалися, тому що це були важкі часи на ринку праці, коли люди були зневірені в економічній ситуації. У нас перебувала одна людина зі Сполучених Штатів, яка приїхала до нас і сказала: «Що ви думаєте про ідею центру волонтерів?» - і ми почали розмовляти та протягом року спільно будували концепцію такого центру волонтерів. Спочатку це була програма, пізніше асоціація.

- **В Україні рух волонтерів не такий сильний, він ще розвивається. Які були ваші перші кроки?**

- Насправді, ми знаємо такі організації в Україні як «Добра Воля» із Києва. У Польщі цей напрямок також розвивається, продовжується і, наприклад, ми можемо спостерігати на основі дослідження, що із 2001 року кількість волонтерів збільшилася, а із 2007 почала зменшуватися. Ми не знаємо чому точно це сталося. Можливо, через економічний фактор, економічну кризу, але не дуже зрозуміло чому це так.

І також не зовсім зрозуміло, що ми розуміємо під волонтерством, тому що деякі люди використовують волонтерство у різний спосіб: якщо ти активний громадянин у своєму дворі, то іноді тебе називають активним громадянином, іноді волонтером. Якщо ви берете участь у шкільній раді, іноді

Мальгожата Мішгела, директор «Центру Волонтеріату»

вас називають активним громадянином, а іноді волонтером. Це залежить від того, що ми можемо використовувати в якості індикатора волонтерства: якщо це кількість підписаних угод, то це значно менша кількість. Якщо ж казати ширше, що це кожна соціальна дія, яку здійснює людина в рамках своєї сім'ї, тоді в цей процес залучено значно більше людей.

- **Який ваш найбільший проект на вашу думку?**

- Я вважаю, що важливим є те, що ми не намагаємось працювати на проекти. Дійсно, проекти є, але насправді ми намагаємось побудувати постійні діяльності на довготривалій період. Один із таких прикладів було започатковано у 2001 році – це волонтерство на відстані. Але ми також працюємо із центрами соціальних працівників, із НДО, зі школами, а також зі спеціальними центрами, які з'єднують волонтерів та організацій, які їх потребують. Ми також намагаємось допомогти організувати волонтерську мережу у місцевих громадах на всій території Польщі.

- **Яким чином ви співпрацюєте з медіа? Як це відбувалося початку вашої діяльності та зараз? В Україні медіа сьогодні не дуже охоче**

співпрацюють з НДО.

- Звісно, якщо організація одноразово подає матеріал до ЗМІ і вони її не знають, то можуть і не зацікавитись. Це має бути будівництво постійних стосунків зі ЗМІ, постійне запрошення на заходи, тоді і буде ефект від такої співпраці. Але волонтеріат –

У 2006 році у Польщі 40% організацій декларувало, що їх діяльність підтримується волонтерами (добровольцями), які не є членами цих організацій. Загальна їх кількість оцінюється приблизно у 600-700 тисяч людей. Це значить, що протягом 2004-2006 років число волонтерів в недержавному секторі зменшилось – у 2004 році допомогою волонтерів користувалося 45% неурядових організацій, у 2002 р. – 47%, а їх кількість оцінювалася у 850 тисяч-1 мільйон людей**

це цікава тема для медіа, тому що це людина, вони хочуть мати людські історії. Я думаю, що на початку у Польщі відбувалося щось дивне щодо співпраці із медіа. Сьогодні, можливо, це теж не звична тема, але усі, я думаю впізнають хто такі волонтери, особливо, під час Національних акцій. Наприклад, коли протягом одного дня збираються кошти і весь день по телебаченню постійно кажуть про волонтерство, волонтерів, що одна сотня, тисяча волонтерів вийшли на вулицю. І тому люди сьогодні звикли до слова “волонтерство” і воно стає вже менш дивним ніж раніше.

Сподіваємося, що незабаром все більше й більше громадян України будуть долучатися до волонтерської діяльності. Адже це може дати набагато більше ніж просто допомога іншим. Про це набагато більше розповість відгук про волонтерські починання Анастасії, волонтера молодіжної ініціативи “Серце в долоньках»

“Сьогодні змінилися мої погляди на деякі речі. Сьогодні я розчулилася майже до сліз. Ще вчора я стверджувала, що не люблю дітей. А сьогодні я опинилася в дитячому відділенні психіатричної лікарні. Я бачила діточок, світ яких обмежений п'ятьма кімнатами, трьома виховательками та обходами лікарів. І не можна сказати, що ставлення до них там надзвичайно гарне. Вони не вимагають приставок, новітніх комп'ютерів та дорогих розваг. Вони запитали чи принесли ми їм повітряні кульки. Одні дуже жваві, інші занадто замкнуті. В їх очах щось запалюється, коли ти їм відкриваєшся. А це ж не так важко - приділити їм декілька годин, пограти з ними, помалювати, поскладати тюльпанчики, поговорити. Вийшло сонце, стало тепліше”.

* Соціальна дія - форма або спосіб розв'язання соціальних проблем і суперечностей, в основу яких покладено зіткнення інтересів і потребосновних соціальних сил певного суспільства. У широкому розумінні до соціальної дії належить будь-яка акція, вчинена соціальним суб'єктом для забезпечення своїх інтересів і потреб у певній соціокультурній ситуації.

[<http://histua.com/slovnik/d/diya-socialna>]

** За даними, розміщеними на порталі про третій сектор (<http://rus.ngo.pl/x/302347>) на основі матеріалів Громадського об'єднання Клон/Явір

Марія Калашнік

Відродження козацьких традицій на Дніпропетровщині

«І чужого научайтесь, і свого не цурайтесь» – лунає крізь століття невмирущий вислів Тараса Шевченка, і мудрість його слів підтвердилась багатьма поколіннями нащадків. В сучасному світі дуже важливо вивчати досвід інших, та одним із основних завдань сьогодення є збереження народних традицій, які наша нація створювала століттями. Нажаль, багато з них вже загублено і вони спочатку потребують відновлення. Сьогодні відновленням українських народних традицій займається багато організацій. Такі організації мають ціль донести до людей, що не варто забувати своє минуле, адже без минулого не може бути майбутнього. Так, громадська організація “Спас” з Дніпропетровщини поставила собі за мету відновити козацькі бойові традиції, показати молоді яким цікавим було життя козацтва і разом вирушити у захопливу мандрівку у минулі часи. Нашій редакції вдалося поспілкуватися з її президентом Геннадієм Поляковим. Він розповів про діяльність Дніпропетровської обласної громадської організації “Федерація козацького традиційного бойового мистецтва “Спас” саме як про організацію, що відновлює українські народні традиції.

- Розкажіть, чим займається Ваша організація?

- Головна мета діяльності нашої організації – виховання здорової, свідомої, патріотично налаштованої молоді та відродження козацьких бойових мистецтв на Дніпропетровщині. Взагалі, діяльність федерації здійснюється за декількома напрямками. Це спортивний напрямок – розвиток національного виду спорту «українського рукопашу «Спас»; бойовий напрямок – вивчення традиційної козацької системи самозахисту в будь-яких умовах. Це мистецький напрямок – проведення різноманітних заходів, свят, відродження традицій і культури українського народу і оздоровчий напрямок – зміцнення і загартування людини засобами народної медицини.

- Яким чином ваші проекти сприяють розвитку громади?

Анастасія, волонтер

На сьогодні проект «Створення осередку громадської активності на базі будинку культури села Старі Кодаки» - це перший проект, який підтриманий Міжнародним фондом «Відродження». Ідея створення цього проекту виникла після відкриття козацького осередку нашої організації на базі Старокодацького будинку культури і виявлення дуже великої зацікавленості людей і спілкування з батьками дітей, які відвідали наш осередок. Завдяки цьому проекту ми намагаємось згуртувати актив села, щоб створити на базі Старокодацького будинку культури саме той центр, який буде допомагати цій громаді.

- Розкажіть про найбільш успішний вже реалізований проект.

Успішним реалізованим проектом є проведення заходів, а саме фестивалів. У Дніпропетровську ми проводимо міжнародні фестивалі національних бойових мистецтв історичної спадщини українського народу «Дніпровські пороги». Фестиваль складається з декількох частин. Перша частина – це змагання з українського бойового мистецтва, а друга – це фольклорно-мистецька частина з концертами творчих колективів, митців, аматорів, це виставка народних майстрів, це відвідування Дніпропетровського історичного музею, а також виступи поетів та популяризація та піднесення на Дніпропетровщині різних видів мистецтва.

- Для якої аудиторії був проведений цей захід?

Головною метою проведення цього проекту було зробити його для різновікової аудиторії. Ми переважно працюємо з дітьми, але намагаємось через дітей впливати на їх батьків і на більш доросле суспільство. Тому ми намагалися зробити цей фестиваль таким, щоб на ньому було цікаво як дитині, так і її батькам, тобто щоб кожен на фестивалі міг знайти якусь справу або якусь дію з інтересами.

- Ви можете назвати конкретні результати цього проекту? Що змінилося чи стало кращим?

По-перше до справи залучилась велика кількість людей, по-друге завдяки потужній підтримці засобів масової інформації, тому що ми співпрацюємо фактично з усіма телеканалами Дніпропетровської області і для реалізації цього проекту були залучені державні телеканали і «1+1», «Інтер», «ICTV», в новинах пройшла інформація і одним з головних результатів є піднесення Дніпропетровщини як одного з найпотужніших центрів відродження та розвитку національних мистецтв не тільки на території України, але й на території СНД.

- Розкажіть про свої плани на майбутнє.

Головним планом є якісна реалізація проекту за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», тому що це наша перша спроба і ми плануємо в цьому напрямку і далі розвиватись. Тому всі сили будуть направлені на реалізацію цього проекту.

Ірина Маркова

Бойове мистецтво в дії

Ініціативи, що розвивають громадянське суспільство

Чимало добрих і важливих справ робиться в світі та чи знають всі про них? Дуже важливою складовою будь-якої діяльності є інформування про неї громадськість. Діяльність громадських організацій не може бути виключенням. Тому тема співпраці ЗМІ із НДО стала актуальною як ніколи. Є багато варіантів такої співпраці: можна надсилати прес-релізи в редакції, можна запрошувати журналістів на свої заходи, можна розмішувати інформацію на сайтах. А громадська організація «Український дім» з м. Бахчисарай пішла далі – у своїх проектах вони створили ряд телепередач, які піднімали соціально-важливі теми і транслювали їх на місцевому телеканалі. Про цей та інші проекти розповів нашій редакції Головка Олег, член громадської організації «Український дім». Адже такою багатогою діяльністю не можна не похвалитися, бо не кожна організація має досвід міжнародного обміну та змогла ініціювати створення в кримських школах українських класів.

“Організація створена 15 січня 1998 року і за той час вона пройшла дуже великий шлях становлення з різними видами діяльності, від інформаційно-просвітницької до створення осередків громадської активності. На даний момент, близько 60 проектів вже реалізовано, з них за останній рік в реалізації було 10 проектів і ще два реалізуються. Всі проекти дуже різноманітні. Одні з них можна назвати телемедійними. Наприклад, у 2010 році було 18 передач на тему «Зона» і «Можливо все». «Можливо все» – це спеціальний проект в рамках польсько-української підтримки, метою якого було розкриття соціальних проблем суспільства в Україні у порівнянні з Польщею. Ми запрошували людей абсолютно різних професій, фахівців, простих людей, начальників відділу освіти і вони ділилися своїми думками в прямому ефірі. Люди дзвонили, питали як має бути. Проект «Зона»,

присвячений екологічній зоні, займався різними проблемами екології - починаючи від будівництва в 50-ти метровій зоні по всьому Криму, закінчуючи боротьбою із забрудненнями.

Одним із успіхів організації, на мій погляд, є створення українських класів в загальноосвітній школі у Бахчисарайському районі. Тому що школу не дали створити, а дуже багато було заяв не тільки від українців, а й від людей татарської національності, які хотіли, щоб їхні діти навчалися в українських класах. Чому? Тому що освіта побудована так, що людина має неодмінно знати українську мову, а якщо вона не буде знати, то не зможе отримати подальшу вищу освіту в Україні. Тобто заради майбутнього дітей ці класи були необхідні.

Останні три проекти були підтримані Міжнародним фондом «Відродження». Серед

На місцевому телеканалі піднімали соціально-важливі теми

них була програма по репродуктивному здоров'ю. Під час реалізації цього

проекту були проведені трьох і чотирьох годинні семінари загальною кількістю близько 60-и, які охопили всю сільську громаду району і деякі міста області. Тобто близько 1000-1200 людей відвідали семінари з демонстрацією фільмів, круглими столами, питаннями, лекціями фахівців, психологів, лікарів.

Слід зазначити, що найбільша перевага нашої організації – це спаяний колектив на різних рівнях, починаючи від волонтерів і людей, які хочуть просто допомогти, до бізнесу, влади, тому що люди, які з нами починали, вже дійшли до певних чиновницьких постів, від телерадіокомпанії до держслужбовців. І вони мають свою підтримку, ми звертаємося і маємо такий ресурс, який дозволяє реалізувати майже все, що нам подобається. Плюс ми маємо дуже тісну кооперацію із всіма організаціями.

Вийшло так, що наш керівник Головка Тетяна, є головою громадської ради громадських організацій в Бахчисарайському районі. Тому якщо в нас не вистачає ресурсів або, наприклад, немає можливості або часу їх провести, ми можемо залучити інші

організації. Наприклад, в програмі «Чисте місце» ми залучаємо всіх бажаючих, їдемо і просто збираємо сміття на вулиці. І це не присвячено до Дня Перемоги, а просто так на вулиці в якомусь селі, де люди покидають сміття і воно нікому не потрібно, а там бігають діти і бачать ці шприци, голки... То ми піднімаємо людей і збираємо це сміття.

Єдина проблема, яку я вже побачив – ми мало про себе говоримо. На тренінгу «Анімація громадської діяльності» ми побачити як необхідно висвітлювати свою діяльність.

Організація співпрацювала з посольством США, Канади і Нідерландів. Завдяки цій співпраці були організовані програми обміну. Так, наприклад, 5 людей їздили на навчання в Америку з різних тем. Таких як соціальна робота із людьми з обмеженими можливостями, журналістика. І вже потім, коли людина приїжджає, вона розвивається далі.

Ми також маємо своїх журналістів, які починали в організації, відповідали за якийсь напрямок, тепер вони вирости і, наприклад, в «Голосі України» ми маємо свого журналіста. Тобто маємо тісні зв'язки і будь-який проект нам під силу.

Я в організації близько року і в наших планах на майбутнє – це створення ресурсного центру розвитку громади для подальшої активізації місцевих активістів. Своїми руками все не зробиш і багато людей, які хочуть допомогти, але вже зневірилися, що та поміч буде далі розвиватися. Треба мати стратегію розвитку. А ресурсний центр має такі переваги, він по суті з'єднує всі організації в одне ціле від людських ресурсів до матеріальних”.

Контакти: Бахчисарайська районна громадська організація «Український дім», Головка Тетяна Георгіївна, директор, тел. 06554 4 09 88.

Оксана Набока за матеріалами Олега Головка

Ваучер від UNITER

Сьогодні питання організаційного розвитку для громадських організацій в Україні є дуже актуальним. Вартість послуг на цьому ринку не поступається бізнес-тренінгам та семінарам. Де ж неприбутковим організаціям дістати кошти для власного розвитку на такі вкрай важливі знання?

Таку можливість сьогодні надає програма UNITER в рамках ваучера з інституційного розвитку.

Що таке ваучер з організаційного розвитку?

Ваучер UNITER з організаційного розвитку – це, власне, невеликий грант, який можна використати на зміцнення організаційної спроможності Вашої ОГС. Отримати ваучер з організаційного розвитку можна у межах проекту UNITER.

Будь-яка організація громадянського суспільства може подати заявку, щоб отримати ваучер.

Розмір ваучеру може коливатися від \$100 до \$1000 для заявок від однієї організації та до \$3000 від групи організацій. Для отримання такого ваучеру у групі має бути не менше 5 організацій.

Як отримати ваучер?

Для цього по-перше необхідно визначитися із потребами вашої організації на даний момент. Це можуть бути тренінги, семінари, консультації, експертні оцінки, навчальні матеріали з тієї тематики, яку ви визначаєте самі.

Після визначення потреб необхідно заповнити форму Плану індивідуального

розвитку, яку можна завантажити на сайті UNITER (<http://uniter.org.ua/ua/aboutcapacityprogram.html>) або на порталі «Розвиток ОГС» (<http://www.ngomarket.org.ua/2financing/>).

Заповнену форму необхідно надіслати за адресою alutvynova@pactworld.org.

Після розгляду Вашого Плану індивідуального розвитку і прийняття рішення експертами проекту, Ви отримуєте листа про те, що Ваша організація отримала ваучер на певну суму.

Потім Ви проводите пошук постачальника, використовуючи виключно портал «Розвиток ОГС» <http://www.ngomarket.org.ua>: досліджуєте пропозиції, знаходите найоптимальніший варіант; домовляєтесь з постачальником про

Так виглядає ваучер з інституційного розвитку

термін надання послуги та про ціну. Надсилає представникам UNITER - інформацію про організацію, заявку на отримання ваучера, копію свідоцтва про реєстрацію (форми документів будуть надані Вам пізніше).

Кошти сплачуються напряму постачальнику послуг проектом UNITER після надання самої послуги.

З приводу деяких питань стосовно отримання ваучеру ми вирішили поспілкуватися із асистентом проекту UNITER Анастасією Литвиною.

- Скільки заявок було підтримано за час надання ваучерів? Скільки із них було індивідуальних і скільки колективних?

- На даний момент нами було видано 83 ваучери, з яких 8 – ваучери для групи організацій. За нашими підрахунками, загальна кількість організацій, які мали змогу отримати фінансування розвитку організаційної спроможності – 182.

- Якщо були випадки відмови, то в чому була причина?

- Мета системи ваучерів – підтримка організаційної спроможності. Тому, якщо в заявці йшлося про організаційну спроможність, то відмов не було; траплялися випадки, коли ми просили організації доопрацювати або вдосконалити заявку, додати додаткову інформацію, або переглянути терміни заходів, зазначених у їх планах індивідуального розвитку. Ми переконані, що наші вимоги до заявок не є значними і ми завжди просимо організації дотримуватися всіх термінів та процедур.

- Чому постачальника послуг можна обирати лише на порталі «Розвиток ОГС»?

- Портал «Розвиток ОГС» - є інноваційним інструментом, який не тільки допомагає користувачу та провайдеру зустрітись на ринку послуг з організаційного розвитку, але й встановлює нові стандарти спілкування учасників ринку, зокрема в режимі «онлайн». З самого початку система ваучерів була задумана як спосіб підтримки розвитку організаційної спроможності. На початку, під час розробки порталу, ми мали змогу тестували систему у вільному режимі. Тепер, коли портал повністю розроблено і він успішно функціонує – час просувати ідею організаційної спроможності та підтримувати організації, які прагнуть розвитку використовуючи інноваційні технології.

Яким чином проходив процес отримання ваучера ми вирішили поцікавитися у громадської організації Центр регіонального розвитку «Перспектива» із АР Крим, представник якої нещодавно взяв участь у тренінгу «Анімація громадської діяльності» проведеного Інститутом соціокультурного менеджменту. Ельнур Алієв, який брав участь

у тренінгу, люб'язно погодився поділитися досвідом із нашими читачами:

- Як Ви знайшли необхідний Вам тренінг та постачальника послуг?

- У нашому випадку специфічно, так як 5 Кримських організацій реалізують проект за підтримки програми UNITER.

Проект називається «Центр розвитку громад», тому тема соціальної анімації для нашої подальшої роботи дуже актуальна. А так як UNITER є також партнером Інституту соціокультурного менеджменту, то наш координатор із Криму порадив нам взяти участь у тренінгах. І, таким чином, одна з наших колеги оформила ваучер UNITER на трьох представників.

- Скажіть чи легко було отримати ваучер від UNITER?

- Так, легко.

- Скільки зайняв процес оформлення документів для подання заявки на ваучер?

- Ми зараз в процесі оформлення ваучера для нашої організації. Процес у дії і говорити про його фініш передчасно. Але перша частина подачі заявки на ваучер взагалі і друга - вибір постачальника та оформлення заявки на конкретного постачальника нескладні. У нас тепер триває процес укладання договору з постачальником, але ми ще цього етапу не пройшли.

По термінах мені важко сказати, так як ми самі сильно затримували чергові кроки через перерви для поїздок по обміну досвідом закордон. А, взагалі, мені здається при зацікавленості можна все оформити, отримати послугу і відзвітувати за 1 місяць.

- Як вплинув на Вашу діяльність тренінг на який Ви потрапили завдяки ваучеру?

- Ми отримали ще один ефективний інструмент для роботи в громадах взагалі і для реалізації проекту «Центр розвитку громад» в тому числі. Це стратегічна методика по створенню Центрів місцевої активності, яку так само будемо використовувати в подальшій діяльності і нашої організації, і за проектом. Також я ближче познайомився з ситуацією і проблемами, які склалися в Україні з Будинками культури, ставленням до них людей у громадах, місцевих чиновників у тому числі і від культури. Ці знання допоможуть мені більш реально підходити до питань розвитку культури в сільському районі. Так як дуже часто це питання є предметом спекуляції та показухи.

За детальнішою інформацією з будь-яких питань стосовно отримання ваучера з організаційного розвитку можна звертатися до асистента проекту UNITER Анастасії Литвиноювої alytvynova@pactworld.org.

Матеріал підготувала Марія Калашнік

При підготовці матеріалу були використані наступні інформаційні джерела:

<http://uniter.org.ua>, <http://www.ngomarket.org.ua>.

“Селищенська родина”

Громадська організація «Селище» створена у лютому 2010 року, провадить свою діяльність на території села Селище Тиврівського району Вінницької області. Організація налічує 140 членів. Створення громадської організації було головною умовою участі у проекті ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», тому ініціативна група, що діяла в селі, стала ядром організації, навколо якого зібралися зацікавлені люди.

За рік роботи організація реалізувала проект «Реконструкція вуличного освітлення в с. Селище» в рамках проекту ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», відновивши вуличне освітлення трьох вулиць села.

Громадська організація тісно співпрацює з місцевою владою. У 2011 р. на загальних зборах громади було вирішено спільні зусилля направити на відновлення будинку культури. Ініціативна група написала проект «Відродження будинку культури с. Селище як осередку громадської та творчої активності населення», який подали на кілька конкурсів. Так, заходи по створенню осередку громадської активності, інтернет-бібліотеки, активізації гурткової роботи, випуску сільської газети були подані на конкурс Антикризової гуманітарної програми Міжнародного фонду «Відродження» «Перетворення закладів культури на осередки громадської активності та залучення творчих колективів до благодійництва». На реалізацію заходів ми отримали 31 211 грн. Заходи по дрібному ремонту приміщення були подані на 8-ий обласний «Конкурс проектів розвитку територіальних громад», з якого отримали 30 000 грн.

Одним із заходів проекту є випуск газети. Важливість його стала зрозуміла під час вивчення громадської думки після реалізації

попереднього проекту. Ми зрозуміли, що люди мало інформовані про діяльність громадської організації, і саме через брак інформації ми не маємо необхідної підтримки з боку громади.

На зборах громадської організації була створена редколегія газети та затверджена назва «Селищенська родина». Членами редколегії стали учасники літературної студії «Словесса», що діє в будинку культури. Основним завданням газети є всебічне висвітлення життя громади. В кожному номері окремо виділяється «Сторінка сільської ради», де люди можуть ознайомитись з рішеннями сесій сільської ради та виконкому, а також сільський голова відповідає на запитання громадян.

Газета виходить у кількості 950 примірників, що відповідає кількості дворів у селі, доставляють її волонтери. На даний момент вона фінансується за рахунок гранту Міжнародного фонду «Відродження», але зараз ми можемо впевнено заявити, що газета і надалі буде випускатися, але вже за кошти громади. Багато селищан вже зараз заявляють, що готові купувати газету.

У другому номері газети була започаткована рубрика «Що люди кажуть...», у якій ми розміщуємо відгуки людей про газету, та нові ідеї щодо тематики наступних номерів. Судячи з відгуків про перший номер, газета в селі потрібна, люди з задоволенням її читають, в редакції знаходиться багато нових ідей та пропозицій. Статті першого номера про діяльність будинку культури дали змогу привернути більшу кількість дітей до гурткової роботи, та сприяли залученню нових активістів до осередку громадської активності.

Поки що найскладнішою проблемою є доставка газети. Досить непросто знайти достатню кількість відповідальних людей, які готові безкоштовно і оперативно рознести газету у кожен двір.

Майже всі громадські організації, а особливо новостворені, потерпають від недостатньої поінформованості громади про їх діяльність. Дуже часто добрі справи не мають підтримки не через байдужість людей, а саме від браку інформації. І тому ми з задоволенням розповідаємо про свої досягнення в цьому напрямку і радимо скористатися нашим досвідом. А також ми будемо раді повчитися у тих, хто давно випускає власну газету.

Тел. для контакту: 097 962 99 31

Голова ГО «Селище»,
Наталія Поступайло.

Summary

When crisis becomes a field of new possibilities (p. 2)

How to revive local Houses of culture? What is to be made to involve people from local community into common activity? These and other questions were in the center of attention at training “Animation of public activity”, held within the framework of project “Support of the process of evolution the centers of public activity on the basis of cultural institutions”.

The story of one village club (p. 4)

Institute of global society development informs about succes examples of solving different questions in the sphere of culture and mainly of such institutions and Houses of culture and libraries.

Women of autumn age (p. 5)

Elderly age - is not only wisdom and gained skills and experience, but also realization of creative potential and a possibility to increase their intellectual, cultural and spiritual level. Exactly such functions have project “Increase the quality of life of elderly women of Kirovograd”.

Future of libraries (p. 7)

Get to know about the strategy of evolution of librarian system as a component of development of modern villages in Ukraine.

“Territory of development” in Warsaw (p. 8)

This article describes a study visit to neighbor Poland within the program “Territory of development: me and community” by center Ahalar from Chernigiv. Interesting visits to television “Polsat” and

newspaper “Wyborcza” show how great media holdings create charity foundations and realize social projects.

Couching as an instrument for NGO development or how to reach the best results (p. 11)

About a great instrument for organizational development tells trainer and couch Natalia Stadnichuk from Center “Tamarisk”.

Volunteering is for everyone (p. 13)

Get to know about how volunteering movement is developed in Poland. And find a touching story of one volunteering action of a volunteer from Ukraine in this article.

Revival of Cossack traditions in Dnipropetrovsk region (p. 15)

An interesting way to involve youth into Ukrainian tradition shows NGO “Spas” from Dnipropetrovsk.

Initiatives that develop civic society (p. 17)

Interesting media project and Ukrainian classes in Crimea - all this is a creation of an NGO, who shares its experience.

Voucher from UNITER (p. 19)

Step by step get to know how to receive a voucher for institutional development from UNITER.

“Selishanska family” (p. 20)

One of not many social newspapers shares its experience and importance for local community to know about realisation of social projects.

Фото-дайжест тренінгу “Анімація громадської діяльності” 16-18 серпня м. Ірпінь (I частина), 21-23 вересня АР Крим (II частина)

Фото-дайжест тренінгу “Анімація громадської діяльності” 16-18 серпня м. Ірпінь (I частина), 21-23 вересня АР Крим (II частина)

